

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η μελέτη αυτή, διερευνά μια συνθήκη αστικής κατοίκησης και επιχειρεί να ερμηνεύσει σχέσεις χώρου και ανθρώπινης συμπεριφοράς. Το πεδίο της έρευνας είναι μια περιοχή κατοικίας στον προσφυγικό συνοικισμό της Νέας Ιωνίας στο Βόλο, όπου οι κάτοικοι διαμορφώνουν αυθόρμητα το κτισμένο περιβάλλον και μοιράζονται το χώρο και τη ζωή πέρα από τα συμβατικά όρια της ιδιοκτησίας. Με εργαλείο το αρχιτεκτονικό σχέδιο και μέσα από την καταγραφή, την αποτύπωση, την ταξινόμηση και τη συγκριτική μελέτη των χωρικών σχηματισμών που συνθέτουν ένα οικοδομικό τετράγωνο, διατυπώνονται ερμηνευτικές παρατηρήσεις πάνω στον τρόπο με τον οποίον η κοινωνική συμπεριφορά αποτυπώνεται στο χώρο. Η έρευνα εστιάζει στα προαύλια, δηλαδή στις μικρές αυλές που βρίσκονται στο όριο των ιδιοκτησιών, μεταξύ του δημόσιου χώρου και του εσωτερικού των σπιτιών. Μέσα από την ανάλυση, προκύπτει ότι τα προαύλια αποτελούν κύριο λειτουργικό τμήμα της κάθε κατοικίας, όπου επεκτείνεται η δραστηριότητα που συμβαίνει εντός, εμπλέκοντας την ατομική ζωή με την κοινωνική και τον ιδιωτικό χώρο με το δημόσιο. Η τυπολογική οργάνωση που παρουσιάζουν, ως προς τη γεωμετρία και τη λειτουργία, εκτός από μια κοινή αντίληψη «συγκατοίκησης», υποδηλώνει και την ύπαρξη ενός συστήματος αλληλένδετων χωρικών και ανθρώπινων σχέσεων. Σκοπός της μελέτης είναι, μέσα από την ανάλυση και την καταγραφή αυτού του συστήματος, να δοθούν αφορμές για νέα πρότυπα αστικής κατοίκησης και κοινωνικής συνύπαρξης.

ABSTRACT

This study investigates an existing condition of urban habitation and attempts to explicate the relations between space and human behavior. The field of this research is a residential area in the refugee settlement of Nea Ionia in Volos. In this place, the residents configure the built environment by themselves and they share space and life beyond the conventional boundaries of private property. Using design means for the recording, the classification and the comparative analysis of the spatial configurations which constitute an urban block, what is intended, is to state explanatory observations on how social behavior is traced on spatial configurations. The research focuses on the 'proavlio', namely, the small courtyards which are located at the border of private property, between the public space and the dwellings interior. This analysis suggests that the 'proavlio' is a main functional part of each residence, where some activities which generally refer to the interior tend to expand, blurring the boundaries between private and social life, as well as the boundaries between private and public space. As long as 'proavlio' spaces can be categorized in certain types according to their geometry and function, apart from a common perception of cohabitation, the existence of a system consisting of interlocked spatial and human relations is implied. The aim of this study is, through the recording and the analysis of this system, to provide some food for thought about the development of new models of urban cohabitation.

Συγκατοίκηση πέρα από τα όρια της ιδιοκτησίας

περιεχόμενα

1. Εισαγωγή

Θέμα, ερευνητικό ερώτημα, μεθοδολογία, σκοπιμότητα μελέτης

2. γεωμετρικά μοτίβα / μοτίβα ανθρώπινης συμπεριφοράς

θεωρητικό υπόβαθρο

3. Τα « τετράγωνα»

Περιγραφή του θέματος: το παρελθόν, το παρόν, η ιδιαιτερότητα

4. Το Ι' τετράγωνο

Το πεδίο της μελέτης: οι λόγοι επιλογής, η αρχική φάση, οι μετασχηματισμοί, η σημερινή συνθήκη

5. Το προαύλιο

Το αντικείμενο της μελέτης

- Η θέση
- Η γεωμετρία
- Η λειτουργία
- Οι κατηγορίες και οι τύποι

6. Συμπεράσματα

1.Εισαγωγή

Η μελέτη αυτή διερευνά μια συνθήκη αστικής κατοίκησης και επιχειρεί να αποτυπώσει και να ερμηνεύσει σχέσεις χώρου και ανθρώπινης συμπεριφοράς που αναπτύσσονται εντός αυτής. Το πεδίο της μελέτης είναι μια περιοχή του προσφυγικού συνοικισμού της Νέας Ιωνίας στο Βόλο. Η ιδιαιτερότητα που συναντάται εκεί, είναι ότι οι άνθρωποι μοιράζονται το χώρο και τη ζωή πέρα από τα συμβατικά όρια της ιδιοκτησίας. Με κέντρο μια κοινόχρηστη αυλή, συγκατοικούν και διαμορφώνουν οι ίδιοι το κτισμένο περιβάλλον τους με τέτοιο τρόπο ώστε η ατομική ζωή να ολοκληρώνεται από την κοινή ζωή.

Δύο ερωτήματα διατρέχουν όλη την πορεία αυτής της μελέτης: Πως συνδέεται η γεωμετρία του κατασκευασμένου χώρου με την κοινωνική συμπεριφορά που αναπτύσσεται εντός αυτού; Και στην περίπτωση του προσφυγικού συνοικισμού, ποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά χωρικής οργάνωσης επιτρέπουν στους ανθρώπους να ζουν μαζί και να μοιράζονται; Με εργαλείο το αρχιτεκτονικό σχέδιο και μέσα από την καταγραφή, την αποτύπωση, την ταξινόμηση και τη συγκριτική ανάλυση των χωρικών στοιχείων που συνθέτουν το οικοδομικό υλικό ενός οικοδομικού τετραγώνου, διατυπώνονται ερμηνευτικές παρατηρήσεις πάνω σε αυτά τα ερωτήματα.

Πέρα από την προσωπική επιθυμία για απαντήσεις σε εσωτερικά ερωτήματα η διερεύνηση αυτή μπορεί να αποκτήσει χρήσιμες προεκτάσεις που υπερβαίνουν την τοπικότητα του αντικειμένου της μελέτης. Καταρχήν το οικοδομικό τετράγωνο που μελετάται ανήκει σε μια ομάδα ανάλογων οικοδομικών τετραγώνων με όμοια κοινωνική σύσταση και γεωμετρία, συνεπώς η ανάλυση αναφέρεται και σε ένα ευρύτερο τμήμα της πόλης. Αλλά πέρα από τα στενά γεωγραφικά όρια και την ιστορική και κοινωνική φόρτιση του συγκεκριμένου τόπου, το οικοδομικό τετράγωνο εξετάζεται ως ένα χωρικό σύστημα στο οποίο αποτυπώνεται η αντίληψη μιας ομάδας ανθρώπων με κοινωνική συνοχή για την κοινή κατοίκηση και τις ανθρώπινες σχέσεις που αναπτύσσονται μέσα σ' αυτό το πλαίσιο.

Ο συγκεκριμένος τόπος μπορεί να αντιμετωπιστεί ως ένα τέτοιο σύστημα, γιατί η σημερινή μορφή του οικοδομικού τετραγώνου δεν είναι αποτέλεσμα σχεδιασμού ενός συγκεκριμένου ανθρώπου ή μιας ομάδας ανθρώπων. Έχει προκύψει σταδιακά, μέσα από προσθετικές διαδικασίες και μετατροπές των ίδιων των κατοίκων πάνω σε μια στοιχειώδη αρχική μονάδα κατοικίας με σκοπό την εξυπηρέτηση των βασικών τους αναγκών. Λόγω έλλειψης διαθέσιμου χώρου οι επεμβάσεις είναι συνήθως οι ελάχιστες και οι απολύτως αναγκαίες γι' αυτό χαρακτηρίζονται από μια 'ειλικρινή' σχέση μορφής και λειτουργίας. Επίσης η οργάνωση των επιμέρους στοιχείων που συνθέτουν τον χώρο παρουσιάζει επαναλαμβανόμενα μοτίβα μαρτυρώντας τις επαναλαμβανόμενες καθημερινές ανθρώπινες συμπεριφορές που δίνουν ζωή στο χώρο.

Μέσα από την παρατήρηση, μπορεί κάποιος να αναγνωρίσει μια πηγαία λογική κατοίκησης, εναρμονισμένη με το φυσικό της περιβάλλον και την ψυχοσύνθεση των ανθρώπων που ζουν μέσα σ' αυτό. Πρόκειται ουσιαστικά για μια μελέτη πάνω σε χωρικές εκφράσεις μιας αρχετυπικής αντίληψης για την κατοικία και των κοινωνικών σχέσεων που σχετίζονται με αυτήν. Η πρόθεση δεν είναι η ιστορική τεκμηρίωση, αλλά μέσα από την κατανόηση του τρόπου με τον οποίον οι άνθρωποι κατοικούσαν και συνεχίζουν να κατοικούν έναν συγκεκριμένο τόπο, να δοθούν αφορμές για τη δημιουργία νέου χώρου. Καταγράφοντας και αναλύοντας τους παραπάνω αρχιτεκτονικούς χειρισμούς, επιχειρείται η δημιουργία ενός αρχείου χωρικών εκφράσεων, το οποίο μπορεί να χρησιμοποιηθεί σαν βάση για την ανάπτυξη ενός σύγχρονου προτύπου αστικής κατοίκησης που να επιτρέπει στους ανθρώπους να ζουν μαζί και να μοιράζονται.

Το κείμενο που ακολουθεί αποτελείται από τέσσερις ενότητες:

Στην πρώτη ενότητα «ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΑ ΜΟΤΙΒΑ/ΜΟΤΙΒΑ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ», παρουσιάζεται η θεωρητική βάση της μελέτης και επεξηγείται η αξία του αρχιτεκτονικού τύπου ως εργαλείο για την κατανόηση της κοινωνικής συμπεριφοράς.

Στη δεύτερη ενότητα «ΤΑ ‘ΤΕΤΡΑΓΩΝΑ’» περιγράφεται θέμα της μελέτης. Αναλύεται η συνθήκη κατοίκησης στον προσφυγικό συνοικισμό και η κοινωνική σύσταση.

Στην τρίτη ενότητα « ΤΟ Γ ΤΕΤΡΑΓΩΝΟ » αναλύεται το πεδίο της μελέτης, δηλαδή το συγκεκριμένο οικοδομικό τετράγωνο. Επεξηγούνται οι λόγοι επιλογής, η αρχική του μορφή, οι μετασχηματισμοί και η σημερινή συνθήκη.

Στην τέταρτη ενότητα « ΤΟ ΠΡΟΑΥΛΙΟ », αναλύεται το αντικείμενο της μελέτης δηλαδή το χωρικό σύστημα που δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη του συγκεκριμένου τρόπου κατοίκησης. Περιγράφονται τα επιμέρους στοιχεία που το συνθέτουν, η θέση, η γεωμετρία και η λειτουργία και παρουσιάζεται μια οργανωμένη καταγραφή αρχιτεκτονικών τύπων χωρικών οργανώσεων.

Στην τελευταία ενότητα των συμπερασμάτων, συνοψίζονται τα ευρήματα της μελέτης και προτείνεται η αξιοποίησή τους

Στο τέλος του τεύχους παρατίθενται οι κατάλογοι των σχεδίων όπου καταγράφονται και ταξινομούνται όλοι οι χώροι που μελετήθηκαν

2.γεωμετρικά μοτίβα / μοτίβα ανθρώπινης συμπεριφοράς

Τα ωραία σχέδια που φτιάχνει κάποιος πρέπει να υπηρετούν τις ταπεινές καθημερινές ανάγκες των ανθρώπων· μάλιστα, αν τα προϊόντα του σχεδιασμού είναι ειλικρινή ως προς το υλικό τους, το περιβάλλον τους και την καθημερινή τους λειτουργία, θα πρέπει απαραίτητως να είναι ωραία. [1]

Hasan Fathy

Μια πρακτική ταφής που συνηθίζονταν στην αρχαιότητα, ήταν ο ενταφιασμός του νεκρού μέσα σε πιθάρι. Αν βρεθεί σήμερα κάποιος σε μια αρχαιολογική ανασκαφή, μπροστά στα απομεινάρια ενός τέτοιου δοχείου, αντικρίζει πλέον ένα αντικείμενο που έχει απολέσει τη λειτουργική του αξία: δεν είναι τάφος, αφού τα λείψανα του νεκρού παρουσιάζονται ως μουσειακό έκθεμα, και δεν είναι χρηστικό δοχείο, καθώς, συνήθως απουσιάζουν θραύσματά του και η φθορά έχει ελαττώσει την αντοχή του. Ωστόσο, ως αντικείμενο, φέρει ακόμα ποιότητα που το χαρακτηρίζει σε πολλαπλά επίπεδα. Εκ πρώτης όψews εμπεριέχει αισθητική αξία. Αυτό αρχικά γίνεται αντιληπτό παρατηρώντας τη μορφή, η οποία είναι αναγνωρίσιμη παρά την αλλοίωση της φθοράς. Οι καλοσχηματισμένες καμπύλες, το κατάλληλο μέγεθος, το υλικό και ο τρόπος κατασκευής είναι κάποια από τα μορφολογικά χαρακτηριστικά που καθιστούν το αντικείμενο απόλυτα χρηστικό και οικονομικό για τη λειτουργία που σχεδιάστηκε, δηλαδή ως δοχείο που δέχεται το νεκρό σώμα κατά την ταφή. Ο Γάλλος αρχαιολόγος και εθνολόγος A.Leroi-Gourhan, ο οποίος στην έρευνά του έδωσε έμφαση στην τεχνολογική ερμηνεία των αρχαιολογικών ευρημάτων, στο έργο του « *Το έργο και η ομίλη του ανθρώπου* » χρησιμοποιεί την έννοια της «*λειτουργικής αισθητικής*». Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι αναλύοντας τα χρηστικά αντικείμενα που παράγει ο άνθρωπος μπορούμε να συμπεράνουμε ότι σχεδόν πάντοτε « *η απόλυτη αισθητική αξία βρίσκεται σε άμεση αναλογία με την αντιστοιχία μορφής και λειτουργίας* » [2]. Εκτός όμως από τη χρηστικότητα, καθώς η ταφή σχετίζεται άμεσα και με τις τελετές της κάθε κοινωνίας που συνοδεύουν τα συμβάντα της ζωής και του θανάτου, η ποιότητα του συγκεκριμένου αντικειμένου είναι εμπλουτισμένη και με συμβολική αξία. Το ίδιο δοχείο που υπό άλλες συνθήκες αποθηκεύει τον καρπό, το νερό ή το λάδι, αυτά δηλαδή που χρειάζεται ο άνθρωπος για να κρατηθεί στη ζωή και τα οφείλει στη γη, στην περίπτωση της ταφής γίνεται το μέσον με το οποίο επιστρέφονται.

Αρκεί όμως η μορφή για να αντιληφθούμε την αξία ενός αντικειμένου; Το ταφικό πιθάρι έχει να πει πολλά περισσότερα όταν το ξανακοιτάζουμε μέσα από την οπτική της κοινωνίας που το κατασκεύασε. Δεν είναι απλά ένα αντικείμενο με αισθητική και συμβολική αξία, αλλά ο χώρος μέσα στον οποίο ο άνθρωπος θα συνεχίσει την ύπαρξή του μετά τη ζωή, ένα είδος κατοικίας. Είναι λοιπόν μια αρχιτεκτονική έκφραση που προδίδει στοιχεία για την γενικότερη αντίληψη του ανθρώπου εκείνης της εποχής γύρω από τον κατασκευασμένο χώρο. Το ότι παρόμοια ευρήματα έχουν ανασκαφεί σε διαφορετικούς τόπους μας επιτρέπει να μιλάμε για έναν τύπο ταφής, και όχι για τη νοητική σύλληψη ενός μεμονωμένου ανθρώπου, κατά συνέπεια και για κοινά αποδεκτές αντιλήψεις που δεν αφορούν μόνο τη μεταφυσική, αλλά και το χώρο, την αισθητική, την αρχιτεκτονική και τις διαδικασίες που σχετίζονται με τη ζωή. Μπορεί για τους περισσότερους, στην περίπτωση του ταφικού πιθαριού, τα παραπάνω συμπεράσματα να έχουν αξία μόνο ως αρχαιολογικά ευρήματα μιας και αφορούν κοινωνικές συμπεριφορές και αντιλήψεις που απέχουν πολύ από το σήμερα και αναφέρονται σε κοινωνικές διαδικασίες που είναι πλέον νεκρές. Αν όμως, με τον ίδιο τρόπο που προσπαθούμε, μέσα από χωρικά 'απολιθώματα', να κατανοήσουμε τον τρόπο ζωής των ανθρώπων που έζησαν στο μακρινό παρελθόν, επιχειρούσαμε να κατανοήσουμε τους σημερινούς ανθρώπους μέσα από τις ζωντανές, λειτουργικές χωρικές δομές που ίδιοι αυθόρμητα δημιουργούν και χρησιμοποιούν, θα μπορούσαμε να εξάγουμε χρήσιμα συμπεράσματα για ολοζώντανες ποιότητες συμπεριφοράς και χώρου που δε φαίνονται εκ πρώτης όψews. Και από τα ίχνη χωρικών οργανώσεων να ανακαλύψουμε κοινωνικές συμπεριφορές που προσδίδουν ποιότητα στο χώρο και στις ανθρώπινες σχέσεις που εκτυλίσσονται μέσα σ' αυτόν.

Αυτή η σχέση κοινωνικής συμπεριφοράς και χωρικής οργάνωσης που αναδύεται μέσα από αυτήν είναι το κλειδί για να αντιληφθούμε το γιατί ένας τόπος μας φαίνεται ωραίος. Το ωραίο δεν πηγάζει απαραίτητα από αισθητικούς κανόνες και συμβολικές αναφορές συγκεκριμένων ανθρώπων. Εμπεριέχει μια ποιότητα, που είναι δύσκολο να περιγραφεί, μια «*ποιότητα χωρίς όνομα*» [3], που πρέπει κανείς να την αναζητήσει στις πιο απλές και καθημερινές δραστηριότητες των ατόμων που συνθέτουν μια ομάδα με κοινωνική συνοχή. Ο αρχιτέκτονας και θεωρητικός C.Alexander, στο βιβλίο του *“The Timeless Way of Building”*, στο οποίο περιγράφει το φιλοσοφικό υπόβαθρο του συστήματος παραγωγής χώρου του *“Pattern Language”*, υποστηρίζει ότι για να μπορέσουμε να προσδιορίσουμε αυτήν την ποιότητα, αρχικά θα πρέπει να κατανοήσουμε ότι «*κάθε τόπος αποκτά το χαρακτήρα του από συγκεκριμένα μοτίβα συμβάντων που συνεχίζουν να πραγματοποιούνται εκεί*» [4]. Τα μοτίβα αυτά, που αναφέρονται και στην ανθρώπινη συμπεριφορά, «*είναι πάντα αλληλένδετα με συγκεκριμένα γεωμετρικά μοτίβα στο χώρο*» [5]. Συνοψίζοντας, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι τα επαναλαμβανόμενα μοτίβα της κοινωνικής συμπεριφοράς, αποτυπώνονται με επαναλαμβανόμενα γεωμετρικά μοτίβα στο χώρο που φέρουν τις αξίες των κοινωνιών που τα έφτιαξαν.

Αν επικεντρώσουμε στη χωρική ανάλυση ενός συγκεκριμένου κτισμένου περιβάλλοντος, αυτή η υπόθεση μας οδηγεί στο να αναζητήσουμε επαναλαμβανόμενα χωρικά μοτίβα οργάνωσης, ή αλλιώς, τύπους χωρικής οργάνωσης. Τύπους που αναφέρονται στη λειτουργία και τη μορφή του χώρου και γεννιούνται μέσα από την ίδια τη ζωή των ανθρώπων που δημιουργήσαν το χώρο και τον κατοικούν. Ο κτισμένος χώρος, «*φτάνοντας στην τυπική λύση και μορφή, διατυπώνει –πλαστικά και κατασκευαστικά- την ύπαρξη ενός συνόλου ανθρώπων*»[6], αναφέρει ο Α. Κωνσταντινίδης στη μελέτη του για τα παλιά «*λαϊκή*» αθηναϊκή κατοικία. Και όταν αυτό το σύνολο ανθρώπων είναι ένα ζωντανό κομμάτι μιας κοινωνίας και ο τρόπος ζωής τους απευθύνεται στο τώρα, τότε μπορούμε να εξάγουμε συμπεράσματα από την ανάλυση που να έχουν εφαρμογή στον τρόπο που σχεδιάζουμε σήμερα.

Σε αυτό το σημείο είναι σκόπιμο να αναφερθεί ότι η μελέτη της σχέσης χώρου και ανθρώπινης κοινωνικής συμπεριφοράς είναι ένα πεδίο συστηματικής αρχιτεκτονικής, κοινωνιολογικής και ανθρωπολογικής έρευνας. Έχουν αναπτυχθεί πολλές θεωρίες επί του ζητήματος με πιο σημαντική το Space Syntax, των Hillier και Hanson, η οποία αναλύεται στο βιβλίο τους *The Social Logic of Space* (1984). Από τότε η ερευνητική τους ομάδα έχει εξελίξει και εφαρμόσει τη μεθοδολογία τους σε πολλά πεδία, αλλά έχει δεχτεί και κριτικές αμφισβήτησης[7]. Η βάση αυτής της θεωρίας είναι ότι οι αρχές οργάνωσης που διέπουν τον κτισμένο χώρο πηγάζουν από την κοινωνική συμπεριφορά, αλλά και το αντίστροφο, δηλαδή ότι στην ίδια την κοινωνία ενυπάρχουν τα μοτίβα χωρικής οργάνωσης[8]. Αυτό σημαίνει ότι ο χώρος και η κοινωνική συμπεριφορά έχουν μια σχέση αμφίδρομη και αλληλένδετη. Η παρούσα εργασία δεν χρησιμοποιεί τα μεθοδολογικά εργαλεία του Space Syntax, ωστόσο συμβαδίζει με την παραπάνω αντίληψη. Γι' αυτό και η γεωμετρική οργάνωση του χώρου δεν αντιμετωπίζεται σαν το μέσον για την ανάπτυξη συγκεκριμένων ανθρώπινων συμπεριφορών αλλά μελετάται ως μια χωρική έκφραση ανθρωπίνων σχέσεων.

Με αυτές τις σκέψεις προχώρησα στη μελέτη ενός ενεργού κομματιού της πόλης, γεμάτο καθημερινή ανθρώπινη δραστηριότητα. Το κτισμένο περιβάλλον του προσφυγικού συνοικισμού της Νέας Ιωνίας του Βόλου, στη σημερινή του μορφή, είναι αποτέλεσμα αλληπάλληλων προσθετικών διαδικασιών από τους ίδιους τους κατοίκους πάνω στην σε μια αρχική, στοιχειώδη, μονάδα κατοίκησης. Προσπερνώντας την όποια γραφικότητα μπορεί να εμπνεύσει σε κάποιον η εικόνα μιας λαϊκής γειτονιάς που διατηρεί τα μορφολογικά χαρακτηριστικά της εποχής που χτίστηκε, το κτισμένο σύνολο αποπνέει τη ζωτικότητα ενός ζωντανού οργανισμού. Εκεί συναντά κανείς εύθραustes ποιότητες στις κοινωνικές σχέσεις αλλά και στο χώρο μέσα στον οποίο αυτές αναπτύσσονται. Οι συγγάτοικοι μεταφέρουν ένα κομμάτι των δραστηριοτήτων που συνθέτουν την καθημερινότητά τους έξω από το σπίτι τους. Επαναλαμβανόμενες μικρές τελετουργίες όπως η ξεκούραση, οι δουλειές του νοικοκυριού και η φιλική συναναστροφή, υπερβαίνουν τα κλειστά όρια της ιδιοκτησίας μετατρέποντας τον κοινόχρηστο χώρο σε υποδοχέα της κοινής ζωής των ανθρώπων που

συμβιώνουν. Ποια είναι λοιπόν τα γεωμετρικά χαρακτηριστικά που δημιουργούν τις χωρικές προϋποθέσεις για να αναπτυχθούν τέτοιου είδους κοινωνικές σχέσεις; Ο χώρος-υποδοχέας των μικροσυμβάντων της καθημερινής ζωής των συγκατοίκων είναι πολύπλοκος και φαινομενικά ακανόνιστος. Ωστόσο με μια πιο προσεκτική ανάγνωση μπορούμε να ανιχνεύσουμε επιμέρους χωρικούς σχηματισμούς που επαναλαμβάνονται και συνθέτουν το σύνολο. Στον προσφυγικό συνοικισμό, ο τρόπος με τον οποίον το κατώφλι της κατοικίας συνδέεται με τον κοινόχρηστο χώρο, η σχέση ορίου της ιδιωτικής αυλής με την κοινή αυλή, τα περάσματα, οι εξωτερικές σκάλες, η άρθρωση των ενδιάμεσων ημιυπαίθριων χώρων με τους κλειστούς, αλλά και η σχέση κλίμακας των επιμέρους στοιχείων ακολουθούν όμοια γεωμετρικά μοτίβα. Αυτά είναι και τα λειτουργικά συστατικά στοιχεία του συγκεκριμένου χώρου, που στην επανάληψή τους συνθέτουν έναν ολόκληρο αστικό σχηματισμό. Τα γεωμετρικά μοτίβα στο χώρο που παραμένουν αλληλένδετα με συγκεκριμένα μοτίβα συμβάντων που διαδραματίζονται σε έναν τόπο είναι εν τέλει και τα μοναδικά συστατικά στοιχεία του κτισμένου περιβάλλοντος: «[...] είναι τα άτομα και τα μόρια από τα οποία φτιάχνεται μια πόλη ή ένα κτίριο» [9], όπως γράφει C.Alexander. Μέσα από τη μελέτη των συγκεκριμένων χωρικών μοτίβων , αλλά και των δραστηριοτήτων που συμβαίνουν στο χώρο μπορούμε να προσεγγίσουμε τις χωρικές προϋποθέσεις που επιτρέπουν στους ανθρώπους να ζουν μαζί και να μοιράζονται. Αν οι χωρικοί σχηματισμοί μεταφραστούν σε αρχιτεκτονικές εκφράσεις μέσα από μια σύγχρονη αρχιτεκτονική γλώσσα που έχει τις ρίζες της στην κοινωνία στην οποία αναφέρεται, τότε ο νέος χώρος μπορεί να προσεγγίσει ποιότητες ανάλογες με αυτές που συναντούμε στον κτισμένο.

[1] F. Hassan, *Architecture for the Poor*. Chicago: University of Chicago Press, 1973

[2] A.Leroi-Gouran, *Το Έργο και η Ομιλία του Ανθρώπου: Β' Η Μνήμη και οι Ρυθμοί*, μτφρ. Ά.Ελεφάντης, Αθήνα: MIET, 2007, σ.139

[3] C. Alexander, *Timeless Way of Building*, New York: Oxford University Press, 1979, σ.19

[4] *ibid.*, σ. 55

[5] *ibid.*, σ.75

[6] Α. Κωνσταντινίδης, *Τα Παλιά Αθηναϊκά Σπίτια*, Ηράκλειο Κρήτης: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2011, σ.42

[7] C. Ratti, *Urban texture and space syntax: some inconsistencies*, < <http://senseable.mit.edu/papers/>>, 2004 (τελ. επίσκεψη 18.9.2016)

[8] B. Hillier and J. Hanson, *The Social Logic of Space*, Cambridge: Cambridge University Press, 1984, σελ.8

[9] C. Alexander, *op.cit.*, σ.75

3.Τα « τετράγωνα»

«Ευτυχώς», μου 'χε πει, «που οι κάμαρες είν' έτσι καμωμένες, που ακούς ό, τι γίνεται δίπλα σου και πίσω σου. Ακούγαμε τα ροχαλητά των διπλανών μας, τσ' ομιλίες τους, τ' αναστενάγματά τους και δε νιώθαμε τόσο τη μοναξιά μας.»^[1]

Στο συνοικισμό της Νέας Ιωνίας στο Βόλο, στο εσωτερικό κάποιων οικοδομικών τετραγώνων, ακριβώς στο κέντρο του χώρου, η πλακόστρωση σχηματίζει δυο τετράγωνα στο δάπεδο. Όταν κατασκευάστηκαν οι προσφυγικές κατοικίες της γειτονιάς των 'Τετραγώνων', το 1924 ^[2], στη θέση των σχημάτων της σημερινής διαμόρφωσης βρισκόνταν οι κοινόχρηστες τουαλέτες. Η αναλογία τους ήταν μία ανά τέσσερις οικογένειες, ενώ ανάμεσα τους ήταν κτισμένο το πλυσταριό και η μοναδική βρύση του οικοδομικού τετραγώνου ^[3]. Μεταξύ των κοινόχρηστων κτισμάτων υπήρχε μια « κεντρική πλατειούλα-αυλή» ^[4], όπως την περιγράφει ο Π. Κατσιρέλος, συγγραφέας και από τους πρώτους κατοίκους της γειτονιάς. Έχει σημασία ο χαρακτηρισμός που αποδίδεται στο χώρο: πλατειούλα-αυλή. Δηλώνει μια διπλή λειτουργία: από τη μία ως στοιχειώδης δημόσιος χώρος (πλατειούλα) και από την άλλη ως χώρος περιορισμένος, σαν να ανήκει κάπου συγκεκριμένα (αυλή). Και είναι λογικό να μην είναι ξεκάθαρος ο χαρακτήρας αυτού του χώρου, ειδικά σε κάποιον που έζησε εκεί από την πρώτη στιγμή της λειτουργίας του συνοικισμού, αν αναλογιστούμε τις συνθήκες διαβίωσης. Ογδόντα οικογένειες, στεγάζονταν, σε ογδόντα δωμάτια και μοιράζονταν έναν κεντρικό υπαίθριο χώρο, στον οποίον έπρεπε να μεταφέρουν όλες τις καθημερινές δραστηριότητες που δε χωρούσαν στα δώδεκα τετραγωνικά μέτρα που αντιστοιχούσαν στην κάθε μια από αυτές. Σε αυτό το ακραίο μοντέλο συγκατοίκησης, ακόμα και οι πιο στοιχειώδεις ατομικές ανάγκες τελούσαν στο επίκεντρο της κοινής δραστηριότητας. Τα όρια της προσωπικής ζωής αναγκαστικά στένευαν, όσο ο κοινόχρηστος χώρος λειτουργούσε ως επέκταση του ελάχιστου ιδιωτικού χώρου που διέθετε το κάθε νοικοκυριό. Ταυτόχρονα όμως, η «πλατειούλα-αυλή» έπρεπε να είναι και χώρος δημόσιος, όπου θα αναπτύσσονταν η κοινωνική ζωή, η συναναστροφή, οι γιορτές, οι τελετές, όλες εκείνες οι εκφάνσεις της κοινής ζωής των μελών μιας κοινωνίας. Η ζωή στο συνοικισμό δεν υπήρξε ποτέ αυστηρά ιδιωτική ή δημόσια.

Σήμερα, αυτή η εξαναγκασμένη μορφή συγκατοίκησης έχει σε μεγάλο βαθμό εξαλειφθεί. Η κάθε οικογένεια με προσθήκες και μετατροπές στην αρχικά μονόχωρη κατοικία της έχει αποκτήσει το στοιχειώδη ζωτικό χώρο της ιδιωτικής ζωής. Παρόλα αυτά, η αντίληψη των κατοίκων για τα όρια του ιδιωτικού και του δημόσιου χώρου διατηρεί χαρακτηριστικά από την προηγούμενη συνθήκη. Στο εσωτερικό των οικοδομικών τετραγώνων οι καρέκλες και οι γλάστρες είναι τοποθετημένες έξω από τις αυλές των σπιτιών μαρτυρώντας ότι ακόμη και σήμερα, ο κοινόχρηστος χώρος δεν είναι το όριο αλλά η προέκταση της προσωπικής ζωής. Αλλά και ο τρόπος με τον οποίον ο αρχικός πυρήνας της κάθε κατοικίας έχει επεκταθεί προσθετικά από τους ίδιους τους ιδιοκτήτες, αφήνοντας ενδιάμεσους χώρους και περάσματα προς την κοινή αυλή, δηλώνει μια σαφή επιθυμία η ζωή του ενός να έχει περιθώρια αλληλοεπικάλυψης με τη ζωή του άλλου. Αναλύοντας τα συγκεκριμένα χωρικά μοτίβα στα αρχιτεκτονικά δομικά στοιχεία από τα οποία αποτελούνται μπορούμε να αναγνωρίσουμε εκφράσεις από το λεξιλόγιο της αχρονικής, ανώνυμης λαϊκής αρχιτεκτονικής. Οι πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στον καινούργιο τόπο, διαμόρφωσαν το χώρο τους οι ίδιοι, επαναλαμβάνοντας πρότυπα οργάνωσης που προέρχονταν από την αντίληψή τους για την ίδια τη ζωή. Πάνω σε αυτές τις χωρικές προϋποθέσεις αναπτύχθηκε ένα πρότυπο συμβίωσης στο οποίο τα όρια μεταξύ ιδιωτικού και κοινού χώρου είναι ρευστά όπως και τα όρια της ατομικής και της κοινωνικής ζωής. Ακόμη και σήμερα, παρόλη την πάροδο του χρόνου και την άνοδο του βιοτικού επιπέδου, οι συγκατοίκοι της προσφυγικής συνοικίας διατηρούν στην καθημερινότητά τους πολλές από τις αξίες του αρχικού μοντέλου κατοίκησης.

Μπορεί όμως ο τόπος της προσφυγικής κατοικίας να αναλυθεί ως ένα χωρικό μοντέλο, απογυμνωμένο από τις πολιτικές, ιστορικές και κοινωνικές συγκυρίες που το προκάλεσαν; Όταν πάρουμε την απαραίτητη ιστορική απόσταση από τα γεγονότα, η νοσταλγία τείνει να απαλύνει τη σκληρότητα της πραγματικότητας. Η συνθήκη κατοίκησης και κοινωνικής συμπεριφοράς που παρατηρούμε σήμερα στα προσφυγικά της Νέας Ιωνίας είναι αποτέλεσμα βίαιων κοινωνικών μετασχηματισμών. Το συνδυαστικό υλικό των ανθρώπων με διαφορετικές πολιτισμικές και κοινωνικές καταβολές ήταν η προσφυγιά και η ανάγκη της καθημερινής επιβίωσης, ενώ η συγκατοίκηση ήταν ο μόνος τρόπος για να επιτευχθεί. Η αυθόρμητη οικειοποίηση του κοινού χώρου και η ανάπτυξη ισχυρών δεσμών κοινωνικής συνοχής μεταξύ των συγκατοίκων ήταν ο μηχανισμός με τον οποίον οι πρόσφυγες κατάφεραν να επιβιώσουν και να επανεντάξουν τον εαυτό τους στο καινούργιο, κατά κανόνα αφιλόξενο περιβάλλον. Παρόλο που αυτό το πρότυπο κατοίκησης επιβιώνει μέχρι σήμερα, στις περισσότερες περιπτώσεις δεν ήταν συνειδητή επιλογή των κατοίκων, αλλά προσωρινή συνθήκη. « Μέσα σε εκείνα τα στριμώγματα γεννήθηκε πανίσχυρο το όνειρο της όσο το δυνατό πιο ξεχωριστής και ανεξάρτητης στέγασης » [5], σημειώνει ο συγγραφέας Γ. Ιωάννου στο διήγημά του «Μες τους προσφυγικούς συνοικισμούς». Το μεταγενέστερο μοντέλο της πολυκατοικίας ανακούφισε από το ασφυκτικό συγχρωτισμό και βελτίωσε τις συνθήκες διαβίωσης. Έδωσε στους ανθρώπους τον απαραίτητο χώρο για να αναπτύξουν την προσωπικότητα και τις επιθυμίες τους. Δεν κατάφερε όμως να ενσωματώσει τις αχρονικές ποιότητες που συναντάμε στη λαϊκή κατοικία διαχρονικά. Ο ζωτικός χώρος της προσωπικής ζωής αυξήθηκε εις βάρος της κοινής ζωής των συγκατοίκων. Τελικά, οι άνθρωποι φτιάχνουν το χώρο που κατοικούν ανάλογα με τον τρόπο που έχουν διαλέξει να ζουν, ή ο χώρος επιβάλλει τα δικά του όρια και στη ζωή; Η μελέτη του προσφυγικού συνοικισμού ίσως να μη μπορεί να δώσει μια απάντηση σε αυτό το ερώτημα. Μπορεί όμως να μας αποκαλύψει ένα ζωντανό σύστημα χώρου και ανθρώπινων σχέσεων και να μας ωθήσει να αναστοχαστούμε τον τρόπο με τον οποίο σχεδιάζουμε την κατοικία, αλλά και πως κατοικούμε σήμερα στις πόλεις.

«Το ιδανικό, η τελευταία λέξη του πολιτισμού, είναι, λέει, να μη ξέρεις ούτε στη φάτσα το γείτονά σου.» [6]

Γ.ΙΩΑΝΝΟΥ

[1] Π. Κατσιρέλος, *Στάση Μαυρομάτη*, στο *Μια πόλη στη λογοτεχνία - Βόλος*, Κ. Ακριβός, (επ.), Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο, 2001, σ. 177

[2] Δ. Κωνσταντάρας-Σταθαράς, *Μικρασιάτες Πρόσφυγες στη Μαγνησία*, Βόλος: Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Νέας Ιωνίας Μαγνησίας, 2008, σ.178

[3] Π. Κατσιρέλος, *Ο Προσφυγικός Συνοικισμός*, Βόλος: Δήμος Νέας Ιωνίας, Γ' έκδοση - 2004, σ.59

[4] *ibid.*, σ. 58

[5] Γ. Ιωάννου, *η πρωτεύουσα των προσφύγων*, Αθήνα: Εκδόσεις Κέδρος, 1984, δωδέκατη έκδοση, σ.39

[6] Γ. Ιωάννου, *για ένα φιλότιμο*, Αθήνα: Εκδόσεις Κέδρος, 1985, εικοστή πρώτη, σ.45

4. Το Γ' τετράγωνο

Μεταξύ των οδών Προύσης και Καλλιπόλεως βρίσκεται το οικοδομικό τετράγωνο γιώτα. Ι, δηλαδή εννιά, από την αρίθμηση που δόθηκε στα δέκα πρώτα οικοδομικά τετράγωνα του συνοικισμού[1]. Από αυτά μόνο τα οχτώ έχουν σχεδόν πανομοιότυπα γεωμετρικά χαρακτηριστικά. Το συγκεκριμένο τετράγωνο, αποτέλεσε και το αντικείμενο της παρούσας μελέτης. Με τη συγκριτική ανάλυση μεταξύ της αρχικής του χωρικής οργάνωσης, όταν κατασκευάστηκε, και της μορφής που έχει σήμερα, αποτέλεσμα μετασχηματισμών από τους ίδιους τους κατοίκους του, θέλησα να συλλέξω κάποιους τύπους χωρικών σχηματισμών που προκύπτουν αυθόρμητα, μέσα από τον τρόπο με τον οποίον κατοικείται ένα τόπος. Ήταν λοιπόν σημαντικό αφενός να υπάρχει κοινωνική ομοιογένεια στους ανθρώπους που δημιούργησαν το σημερινό χώρο και αφετέρου ο τόπος να περιέχει όσο το δυνατόν λιγότερους εξωτερικούς παράγοντες που θα μπορούσαν να επηρεάσουν τη γεωμετρική του ανάπτυξη, εκτός από τη δικιά του αρχική γεωμετρία. Με άλλα λόγια έπρεπε να επιλεχτεί το τυπικό στοιχείο ενός συνόλου. Τα τετράγωνα Γ, Δ, Ε, Ζ, Η αποκλείστηκαν εξαιτίας κάποιων ιδιαίτερων χωρικών συνθηκών στο περιβάλλον ένταξης. Πλευρές του ή τμήματα πλευρών τους ορίζουν την πλατεία της Ευαγγελίστριας. Ως τμήματα μιας πόλης, η γειτνίαση με ένα δημόσιο χώρο τέτοιας σημασίας δε θα άφηνε ανεπηρέαστη τη βούληση των κατοίκων από παράγοντες που δεν έχουν να κάνουν απαραίτητα με τις πραγματικές τους ανάγκες, όπως η αξία της γης. Τα τετράγωνα Α, Β και Κ από την άλλη, αποκλείστηκαν εξαιτίας της ανθρωπογεωγραφίας του περιβάλλοντός τους. Όντας το βορειοανατολικό όριο του προσφυγικού συνοικισμού γειτνιάζουν με προϋπάρχοντα τμήματα της πόλης. Αυτή η συνθήκη θα μπορούσε να σημαίνει κοινωνική ανομοιογένεια, άρα να επηρεάσει τον τρόπο με τον οποίον οι κάτοικοι επενέβησαν στο χώρο. Ακόμη θα μπορούσε να κάνει πιο εύκολη την αλλαγή ιδιοκτησίας και κατ'επέκταση απρόβλεπτη αξιοποίηση της γης. Το τετράγωνο Ι βρίσκεται στο κέντρο ενός δικτύου όμοιων χωρικών δομών κατοικούμενων από ανθρώπους με ομοιογενή κοινωνική οργάνωση.

Αναζητώντας τα μοτίβα των μετασχηματισμών του χώρου είναι απαραίτητο να περιγράψουμε την αφετηρία. Τα στοιχεία που αποτελούσαν το χωρικό σχηματισμό στην αρχική του φάση ήταν τα ογδόντα δωμάτια, παρατεταγμένα σε ομάδες των δώδεκα και των οκτώ, ο ανισομεγέθους προαύλιος χώρος της κάθε ιδιοκτησίας, ο κεντρικός κοινόχρηστος υπαίθριος χώρος με τα κοινόχρηστα κτήρια χώρων υγιεινής, τη βρύση, τα πλυντήρια και το φρεάτιο συλλογής των λυμάτων, καθώς και το δίκτυο του περιμετρικού πεζοδρομίου, των στενών διόδων και των κάθετων δρόμων που οδηγούσαν στον κεντρικό πυρήνα. Το ότι οι κατοικίες δεν ήταν χωρικά αυτόνομες ως προς τις βασικές λειτουργίες αλλά εξαρτιόνταν λειτουργικά από τον κοινόχρηστο χώρο, μας επιτρέπει να θεωρήσουμε ότι το οικοδομικό τετράγωνο λειτουργούσε ως ένας οργανισμός με όλα του τα στοιχεία σε άμεση και διαρκή συσχέτιση. Κάτι σαν ένα κτίριο δηλαδή, οι συγκατοίκτοι του οποίου μοιράζονταν υποχρεωτικά τους κοινόχρηστους χώρους. Ο μοναδικός διαθέσιμος χώρος επέκτασης της κατοικίας ήταν η αυλή της κάθε μονάδας, αλλά ταυτόχρονα και ο μόνος συνδετικός χώρος με τον κοινόχρηστο κεντρικό χώρο.

Εξετάζοντας τη σημερινή μορφή του τετραγώνου, μπορούμε να διαπιστώσουμε αρχικά ότι η οικοδομική μάζα έχει υπερδιπλασιαστεί. Το μεγαλύτερο ποσοστό έχει αντικατασταθεί, ωστόσο διατηρείται με τροποποιήσεις το 45% από τις αρχικές μονάδες. Διατηρούνται ακόμα, αν και αλλοιωμένες, οι αρχικές χαραξίες των οικοπέδων, υποβάλλοντας και τα νέα κτίσματα σε εγγύτητα. Η πληθώρα των σημερινών μορφών που συνθέτουν την οικοδομική μάζα, αν και παρουσιάζει κάποιες οφθαλμοφανείς τυπολογικές επαναλήψεις, μπορεί να χαρακτηριστεί ανομοιογενής. Κοιτώντας όμως την κάτοψη των ισογείων, όπου και αποτυπώνεται η λειτουργία του χώρου, μπορεί κανείς εύκολα να αναγνωρίσει τις βασικές αρχές της αρχικής οργάνωσης. Η κάτοψη ολόκληρου του οικοδομικού τετραγώνου, μοιάζει να υπακούει σε κοινούς κανόνες, οι οποίοι εμπλουτίζονται ελεύθερα, με παραλλαγές, ώστε να ανταποκριθούν στις ιδιαίτερες ανάγκες της κάθε περίπτωσης. Με μια πιο προσεκτική παρατήρηση, μπορούμε να αναγνωρίσουμε επαναλαμβανόμενα μοτίβα και τυπολογίες των κατοικιών, σε σχέση με τον τρόπο που προστίθενται οι ατομικοί χώροι υγιεινής, οι κουζίνες, τα πρόσθετα δωμάτια και οι προσθήκες ορόφων. Τα παραπάνω, δεν ορίζουν μόνο το χώρο της κάθε κατοικίας, αλλά και τη χωρική σχέση με τον κοινόχρηστο χώρο. Το μόνο τμήμα που φαίνεται να μην

υπακούει στους κανόνες του συνόλου βρίσκεται στην πλευρά του τετραγώνου που γειτνιάζει με τον κεντρικό δρόμο του συνοικισμού, το 'φαρδύ'. Εκεί, εξωτερικοί παράγοντες που σχετίζονται με την οικονομία της πόλης, όπως η αξία της γης, ώθησαν σε μια ανάπτυξη, που απέχει από το αξιακό σύστημα που αντικατοπτρίζεται στο υπόλοιπο χώρο του οικοδομικού τετραγώνου.

Η σημερινή συνοχή που παρουσιάζει η κάτοψη δεν οφείλεται μόνο στις αυθόρμητες προθέσεις των κατοίκων. Βασική παράμετρος είναι η αρχική κατανομή των ιδιοκτησιών που επέβαλε τον τύπο του στενομέτρου οικοπέδου με τον κτιριακό όγκο στο βάθος και τον προαυτικό χώρο εμπρός. Ήταν λογικό οι αρχικοί πυρήνες να αναπτυχθούν με εν σειρά παράθεση χώρων, αφήνοντας πάντα μια πρόσβαση στον κεντρικό κοινόχρηστο χώρο ή στους δρόμους και τα περάσματα που συνδέονταν με αυτόν. Κάτι όμως που παρουσιάζει ενδιαφέρον είναι η διαχείριση του διαθέσιμου χώρου προς επέκταση, δηλαδή του προαυτικού της κάθε κατοικίας. Συγκρίνοντας το αποτύπωμα του κτισμένου χώρου στη αρχική φάση και στη σημερινή, διαπιστώνουμε ότι η κτιριακή μάζα έχει επεκταθεί στο μεγαλύτερο τμήμα του διαθέσιμου χώρου, όμως στις περισσότερες περιπτώσεις συνεχίζει να υπάρχει ένας μεταβατικός υπαίθριος ή ημιυπαίθριος χώρος, έστω και ελάχιστων διαστάσεων όσο ένα διευρυμένο κατώφλι, που συνδέει τον κλειστό ιδιωτικό χώρο με τον ανοιχτό κοινό. Η ποικιλία σχημάτων και μεγεθών μπορεί να κάνει το σύνολο να μοιάζει τυχαίο, αλλά εστιάζοντας, μπορούμε να εντοπίσουμε επαναλήψεις. Αν προσθέσουμε και την πληροφορία που μας δίνει το όριο της κτιριακής μάζας που ορίζει τα προαύλια, γίνεται αντιληπτό ότι το σχήμα τους καθορίζεται από τις λειτουργίες που συντελούνται γύρω τους, αλλά και από τον λειτουργικό ρόλο που έχει ο κάθε ένας από αυτούς τους χώρους μέσα στην κάτοψη της κάθε κατοικίας.

Εφόσον, οι χώροι αυτοί προκύπτουν μέσα από μια συνθετική διαδικασία συσχέτισης λειτουργίας και μορφής μπορούμε να μιλάμε για αρχιτεκτονικές εκφράσεις. Και από τη στιγμή που επαναλαμβάνονται ως γεωμετρικά μοτίβα, μπορούμε να μιλάμε για αρχιτεκτονικούς τύπους. Αρχιτεκτονικούς τύπους που προκύπτουν από τις ανάγκες των ανθρώπων που δημιούργησαν το χώρο για εξυπηρέτησουν επαναλαμβανόμενες καθημερινές διαδικασίες και αναφέρονται σε ένα κοινωνικό σύνολο με συνοχή και κοινή αντίληψη. « *Ο αρχιτεκτονικός τύπος, προϋποθέτει μια κοινή ηθική προπαρασκευή, ένα κοινό αρχιτεκτονικό ιδανικό και μια συγκεντρωτική πρόθεση και επιθυμία*», [2]. αναφέρει ο Α. Κωνσταντινίδης. Συλλέγοντας και ταξινομώντας τις τυπολογίες των προαυτικών επιχείρησα να συνθέσω το αρχιτεκτονικό λεξιλόγιο που παράγει αυτούς τους χώρους και αποτυπώνει τη συγκεκριμένη κοινωνική αντίληψη για την κατοίκηση.

[1] Π. Κατσιρέλος, Ο Προσφυγικός Συνοικισμός, Βόλος: Δήμος Νέας Ιωνίας, Γ' έκδοση - 2004, σ.58

[2] Α. Κωνσταντινίδης, *Τα Παλιά Αθηναϊκά Σπίτια*, Ηράκλειο Κρήτης: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2011, σ.45

5. Το προαύλιο*

* Ως προαύλιο, εννοείται ο υπαίθριος ή ημιυπαίθριος ιδιωτικός χώρος που αντιστοιχεί σε κάθε κατοικία και βρίσκεται σε στάθμη χαμηλότερη του ενός ορόφου, πάνω από τη στάθμη του εδάφους.

Η θέση

«η αυλή όπου γύρω της –ή προς το ένα μέρος της– αραδιάζονται οι κλειστοί χώροι, είναι πάντα ο βασικός πυρήνας» [1]

Το προαύλιο των προσφυγικών κατοικιών βρίσκεται εκεί που άλλοτε ήταν η αυλή της κάθε ιδιοκτησίας. Από το σύνολο των 80 διαφορετικών προαυλίων που συναντώνται σήμερα στο οικοδομικό τετράγωνο I, μόνο δύο σχετίζονται χωρικά αποκλειστικά με ιδιωτικούς χώρους. Όλα τα υπόλοιπα γειτνιάζουν με το δημόσιο χώρο. Το προαύλιο, σχεδόν πάντοτε τοποθετείται στο όριο μεταξύ του ατομικού και του κοινού χώρου. Σε κάποιες περιπτώσεις είναι το στοιχείο εκείνο που ορίζει αυτή τη σχέση, σαν ένα φίλτρο μεταξύ της ιδιωτικής και της κοινής ζωής. Άλλες φορές, λειτουργεί ως χώρος μετάβασης από τη μια συνθήκη στην άλλη, σαν ένα σημείο άρθρωσης. Υπάρχουν περιπτώσεις που στέκει μετέωρο μεταξύ των δυο συνθηκών με την αυτονομία ενός ενδιάμεσου χώρου, όπως μια ισόγεια βεράντα. Όμως, και στις τρεις παραπάνω περιπτώσεις, έχει επιφάνειες που εφάπτονται τόσο με τον ατομικό όσο και το συλλογικό χώρο, αλλά και πτυχές της λειτουργίας του που ξεδιπλώνονται αμφίπλευρα.

Η γεωμετρία

Each pattern is a rule which describes what you have to do to generate the entity which it defines [2]

Ο τρόπος με τον οποίον κατοικείται το οικοδομικό τετράγωνο, υποδηλώνει ότι τα χωρικά στοιχεία που το αποτελούν δεν είναι αυτόνομα αλλά λειτουργούν μαζί, με σχέσεις αλληλεξάρτησης, μέσα σε ένα ενιαίο σύστημα. Ο χώρος της ατομικής ζωής επεκτείνεται μέσα στον κοινόχρηστο χώρο, γι' αυτό και οι χωρικές ενότητες που αποτελούν το οικοδομικό τετράγωνο είναι άμεσα λειτουργικά συσχετισμένες. Παρατηρώντας την κάτοψη όπου αποτυπώνονται όλα τα προαύλια του τετραγώνου I, μπορούμε να σχηματίσουμε μια σαφή εικόνα για τη γεωμετρία των επιμέρους στοιχείων που απαρτίζουν αυτό το σύστημα. Η πιο σημαντική όμως πληροφορία που μας δίνεται αφορά στη σχετική θέση του καθενός στοιχείου εντός του συνόλου. Συνδυάζοντας τα δεδομένα που προκύπτουν από μορφή και το χωρικό συσχετισμό των στοιχείων, μπορούμε να κατανοήσουμε τη λειτουργική σχέση των επιμέρους χωρικών μονάδων με το σύστημα στο οποίο ανήκουν. Έτσι, συσχετίζοντας το σχήμα του προαυλίου με το πώς εντάσσεται στην κτιριακή μάζα, τον τρόπο με τον οποίον αρθρώνεται με τον κοινόχρηστο χώρο, αλλά και τη σχετική του θέση, μπορούμε να 'διαβάσουμε' επαναλαμβανόμενες χωρικές οργανώσεις, με όμοια γεωμετρικά χαρακτηριστικά. Από αυτήν την πρώτη ανάγνωση προκύπτουν 6 κατηγορίες χώρων: τα προκήπια, τα περάσματα, οι πίσω αυλές, οι pilotis, οι βεράντες και τα κατώφλια. Πίσω από την επανάληψη στον τρόπο διαχείρισης του χώρου μπορεί κανείς να αναγνωρίσει την κοινή αντίληψη των ανθρώπων για τη ζωή. Χρησιμοποιώντας σαν εργαλείο τη γεωμετρία, ενταγμένη μέσα στο περιβάλλον που την ορίζει αρχίζουν να διαφαίνονται οι *λειτουργίες ζωής* [3] που έδωσαν μορφή στο χώρο.

Η λειτουργία

Η αληθινή αρχιτεκτονική είναι μια κατασκευή που δίνει μορφή σε λειτουργίες ζωής [4]

Εστιάζοντας τώρα στα δομικά στοιχεία που συνθέτουν τη γεωμετρία μπορούμε να αναγνωρίσουμε συγκεκριμένες ανθρώπινες λειτουργίες που πραγματοποιούνται στον κάθε χώρο. Στο κατασκευασμένο όριο που περικλείει το προαύλιο εμπεριέχονται πληροφορίες για τις διαδικασίες που πραγματοποιούνται μέσα σ' αυτό. Μια πόρτα ή μια σιάλα μαρτυρούν μια κίνηση οριζόντια ή κάθετη, ενώ μια ασυνέχεια σε μια περιφραγή ή ένα στεγασμένο κατώφλι υποδεικνύουν μια είσοδο και μια στάση, αντίστοιχα. Ακόμα, η χρήση των χώρων που παρατάσσονται γύρω από το προαύλιο της κατοικίας καταδεικνύουν το λειτουργικό του ρόλο μέσα στην κατοικία. Εμπλουτίζοντας την ανάλυση βάσει των γεωμετρικών χαρακτηριστικών με την πληροφορία που μας δίνει η λειτουργία μπορούμε να εντοπίσουμε τύπους χωρικών δομών με όμοια γεωμετρία. Έτσι, φανερώνεται ο αρχιτεκτονικός τύπος, ο οποίος υποδηλώνει την ύπαρξη μιας κοινής αντίληψης για την κατοίκηση.

Οι κατηγορίες και οι τύποι

Τα προαύλια αρχικά χωρίζονται σε 6 κατηγορίες με βάση τη γεωμετρία και τη σχετική τους θέση μέσα στο χωρικό σύστημα του οικοδομικού τετραγώνου, αλλά τη λειτουργική τους σύνδεση με αυτό. Η κάθε κατηγορία αναλύεται σε επιμέρους τύπους ανάλογα με τη λειτουργία του χώρου. Η το πιο βασικό στοιχείο που εξετάζεται για την οργανωτική ανάλυση των προαυλίων είναι οι κινήσεις που πραγματοποιούνται μέσα σ' αυτά. Η ανθρώπινη χωρική οργάνωση δεν είναι τίποτα άλλο από την *χωροθέτηση μοτίβων σχέσεων αποτελούμενων απαραίτητα από διάφορα είδη ορίων και διαπερατότητας*[5]. Συνεπώς, αυτό που καταγράφεται αρχικά σε κάθε περίπτωση, είναι τα σημεία ασυνέχειας του ορίου που περιγράφει τους χώρους. Μια πόρτα ή μια κύρια είσοδος δηλώνουν εκτός από μια χωρική σχέση μετάβασης και μια κοινωνική σχέση.

1 Προκήπια

Πρόκειται για χώρους που αναπτύσσονται παράλληλα μιας ή δυο κύριων όψεων των κατοικιών. Το σχήμα τους είναι συνήθως κανονικό και το μέγεθός τους ποικίλει ανάλογα με τις διαστάσεις του οικοπέδου. Οριοθετούν τον ιδιωτικό χώρο σε σχέση με το δημόσιο, δημιουργώντας έναν μεταβατικό τόπο μεταξύ του ορίου της ιδιοκτησίας και της εισόδου στο εσωτερικό της κατοικίας. Βάσει του λειτουργικού τους ρόλου μέσα στην κατοικία μπορούν να αναλυθούν στους επιμέρους τύπους:

Τύπος Α - Απλό προκήπιο

Το προκήπιο είναι στεγασμένο, βρίσκεται στο μπροστινό τμήμα της κατοικίας και αναπτύσσεται κατά μήκος μιας κύριας όψης. Είναι χώρος μικρού μεγέθους και κανονικού σχήματος. Η μοναδική κίνηση που εκτελείται εντός αυτού συνδέει την πρόσβαση στην ιδιοκτησία με την κύρια είσοδο της κατοικίας. Οι κλειστοί χώροι με τους οποίους γειτνιάζει είναι οι χώροι υγιεινής και οι κουζίνες που έχουν προστεθεί εκ των υστέρων στις κατοικίες, και ο χώρος της εισόδου. Εκτός από χώρο κίνησης μπορεί να λειτουργήσει σαν χώρος καθιστικού ή περιστασιακά για μαγείρεμα. Η αντίληψη των ανθρώπων πάνω σχέση του ιδιωτικού και το δημόσιου χώρου, αποτυπώνεται στην κατασκευή του εξωτερικού ορίου του ιδιωτικού χώρου αλλά και στον τρόπο που οι δύο χώροι εφάπτονται. Το προκήπιο έχει συνήθως μια μικρή διαφορά στάθμης από την κοινή αυλή ή το πεζοδρόμιο, το πολύ ένα ρίχτι. Αυτή η σχέση διακόπτει διακριτικά την άμεση συνέχεια χωρίς να αποκόπτει τους χώρους μεταξύ τους. Η περιφραγή που ορίζει την ιδιοκτησία αποτελείται από τρία τμήματα: τη βάση, την αυλόπορτα και το τέλειωμα. Η βάση είναι το στέρεο τμήμα, συνήθως κατασκευασμένο από

τσιμεντόλιθους. Έχει χαμηλό ύψος εκτός από σημεία που παραλαμβάνει λειτουργίες στην εσωτερική παρειά, όπως μια βρύση, και δηλώνει σαφώς το που αρχίζει η ιδιοκτησία. Η αυλόπορτα είναι πιο διαφανής σε όλο το ύψος της και βρίσκεται ακριβώς μπροστά από την είσοδο της κατοικίας. Σηματοδοτεί τη βασική κίνηση και αφήνει οπτική διαπερατότητα, ώστε να γίνεται αμέσως αντιληπτό ποιος στέκεται πίσω από αυτήν. Το πιο διάτρητο τμήμα, το τελείωμα, είναι κατασκευασμένο από ξύλο ή μέταλλο και επιτρέπει την οπτική επαφή του μέσα με το έξω χωρίς να απομονώνει, καθώς το συνολικό ύψος της κατασκευής δε φτάνει πάνω από το ενάμιση μέτρο. Η περιφραγή είναι ένα διαβαθμισμένο διάφραγμα που εκτός από την ιδιοκτησία ορίζει την ανθρώπινη επαφή και αποτυπώνει τη σχέση του ατόμου με τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας. Ένα στέγαστρο, σαν προέκταση της στέγης της κατοικίας καλύπτει πάντα το χώρο συνθέτοντας όλα τα επιμέρους στοιχεία σε μια ενότητα.

Τύπος Β - Διαμοιραστής κινήσεων

Αυτός ο τύπος προκηπίου έχει κοινά μορφολογικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά με τον τύπο Α. Η βασική του διαφορά είναι ότι ο ημιυπαίθριος χώρος έχει πιο σύνθετο λειτουργικό ρόλο μέσα στην κατοικία. Πέρα από τη βασική κίνηση από την είσοδο της κατοικίας προς την πρόσβαση της ιδιοκτησίας, μέσα εκεί συντελούνται και κάποιες από τις κύριες κινήσεις που συνδέουν τους χώρους της κατοικίας μεταξύ τους. Αυτό συμβαίνει, είτε γιατί παραπάνω από ένας χώρος βγαίνουν στο προκήπιο, είτε γιατί διαμέσω αυτού του χώρου συνδέονται τα διαφορετικά επίπεδα της κατοικίας με εξωτερικές σκάλες. Η παρεμβολή κλειστών χώρων κάνει και το σχήμα του προκηπίου συνήθως ακανόνιστο. Η σχετική του ευρυχωρία επιτρέπει τον εμπλουτισμό του με υπαίθριες λειτουργίες όπως χώρος καθιστικού ή μαγειρέματος. Στην περίπτωση του τύπου Β, οι λειτουργίες της ατομικής ζωής μεταφέρονται πιο κοντά στο χώρο της κοινής ζωής.

Τύπος Γ-Γειτνιάζον προκήπιο

Λειτουργικά σχετίζεται με τον τύπο Α, του απλού προαυλίου. Παρατηρείται στα οικόπεδα των ιδιοκτησιών, που στην αρχική φάση κατασκευής αντιστοιχούσε μεγαλύτερη αυλή. Εξαιτίας του περισσότερου διαθέσιμου χώρου οι κατοικίες στις οποίες ανήκει είναι μεταγενέστερες και μεγαλύτερου μεγέθους, καθώς υπήρχαν περισσότερες προϋποθέσεις αξιοποίησης της γης. Η ιδιαιτερότητα του τύπου Γ έγκειται στο ότι εκτός από το δημόσιο χώρο συνορεύει και με γειτονικά προκήπια. Το ύψος της περιφραγής ωστόσο παραμένει χαμηλό, παρά την ασφυκτική σε πολλές περιπτώσεις γειτνίαση. Ο ιδιωτικός χώρος της μιας ιδιοκτησίας επεκτείνεται οπτικά στην άλλη, κάνοντας το αδιαφανές όριο που τοποθετούμε στους εξώστες των σύγχρονων πολυκατοικιών, μεταξύ των διαμερισμάτων να γεννά ερωτήματα.

Τύπος Δ-Πλευρικός διάδρομος

Ο τύπος του πλευρικού διαδρόμου αναφέρεται σε δύο μεμονωμένες περιπτώσεις προκηπίου που όμως μεταξύ τους παρουσιάζουν γεωμετρική και λειτουργική συνάφεια. Βρίσκονται εκατέρωθεν του κάθετου δρόμου που διασχίζει το οικοδομικό τετράγωνο. Πρόκειται για επιμήκεις γραμμικούς χώρους που αναπτύσσονται κατά μήκος κύριων όψεων και περιμετρικά του δημόσιου χώρου. Είναι στενοί διάδρομοι οι οποίοι μοιράζουν κινήσεις τόσο μεταξύ των χώρων της κατοικίας όσο και μεταξύ της κύριας εισόδου και της πρόσβασης στην ιδιοκτησία. Αν και είναι ένας εκφυλισμένος τύπος προκηπίου χωρίς να έχει τη λειτουργική ζωτικότητα των παραπάνω περιπτώσεων, διατυπώνει την αναγκαιότητα ενός ενδιάμεσου χώρου για την συνύπαρξη του ατομικού μέσα στο κοινό.

2. Περάσματα

Τα περάσματα είναι γραμμικά και επιμήκη. Έχουν κανονικό σχήμα και είναι τοποθετημένα κάθετα στο περίγραμμα του δημόσιου χώρου και στην κύρια όψη των κατοικιών, αρθρώνοντας το μέσα με το έξω. Λειτουργούν σαν διάδρομοι μετάβασης από τον ιδιωτικό στον δημόσιο χώρο, συνδέοντας έτσι την είσοδο της κατοικίας με τον κοινόχρηστο χώρο. Σε περιπτώσεις υπάρχει συνδυασμός περάσματος και προκηπίου δημιουργώντας χώρους με σχήμα Γ, που ενσωματώνουν τα λειτουργικά χαρακτηριστικά και των δυο κατηγοριών

Τύπος Α-Απλό Πέρασμα

Το πέραςμα είναι ένας αρμός κενού χώρου μεταξύ δυο κατοικιών. Αυτή η ημιπαίθρια ζώνη βρίσκεται στο όριο της ιδιοκτησίας και ορίζεται από τη μια πλευρά της με τη μεσοτοιχία της γειτονικής κατοικίας και από την από την άλλη πλευρά από του εσωτερικούς χώρους της κατοικίας στην οποία ανήκει, οι οποίοι παρατάσσονται γραμμικά. Η κάθετη άρθρωση του περάσματος με το δημόσιο χώρο και η στενότητα φανερώνουν τη βασική του λειτουργία: χώρος κίνησης. Είναι ένας κύριος χώρος της κατοικίας, που μεταφέρει κοντά στο δημόσιο χώρο εσωτερικές λειτουργίες της κατοικίας. Σε κάποιες περιπτώσεις που η μεγάλη διάσταση πλησιάζει σε μήκος τη μικρή, αποκτά το χαρακτήρα εσωτερικής αυλής ή αίθριου. Η απευθείας σύνδεση της κύριας εισόδου με την κοινή αυλή μέσω ενός ανοιχτού χώρου, που παραλαμβάνει και κύριες εσωτερικές κινήσεις της κατοικίας, δηλώνει και σε αυτήν την περίπτωση την κοινή αντίληψη για τη συνύπαρξη.

Τύπος Β-μεικτός τύπος (πέραςμα και προκήπιο)

Προκύπτει από το συνδυασμό ενός προκηπίου και ενός περάσματος. Το σχήμα των χώρων είναι παραλλαγές πάνω στο σχήμα του Γ και ο λειτουργικός του χαρακτήρας εμπεριέχει κατά περίπτωση χαρακτηριστικά όλων των παραπάνω τύπων.

3. Πίσω αυλές

Οι χώροι αυτοί είναι συναφείς γεωμετρικά με τα προκήπια. Η διαφορά τους έγκειται στη λειτουργική τους σχέση με το σύνολο. Καθώς η θέση τους δε βρίσκεται στην κύρια όψη της κατοικίας, εκεί που βρίσκεται και η είσοδος, η γεινίαση με τον κοινόχρηστο χώρο δεν εμπεριέχει απευθείας πρόσβαση. Παρόλα αυτά, στις περισσότερες περιπτώσεις υπάρχει οπτική συνέχεια, δίνοντας στα συγκεκριμένα προαύλια έναν πιο εσωτερικό χαρακτήρα, χωρίς όμως να είναι αποκομμένος από τη δραστηριότητα που εκτυλίσσεται γύρω.

4. Pilotis

Πρόκειται για τα ελεύθερα ισόγεια, πιο καινούργιων κατασκευών, που λειτουργούν κυρίως σαν χώροι στάθμευσης. Παρά το σχετικά μεγάλο μέγεθος, σαν χώροι δεν παρουσιάζουν κάποια οργανωτική συγκρότηση που να δηλώνει την πρόθεση ένταξης στο χωρικό και κοινωνικό σύστημα του οικοδομικού τετραγώνου.

5. Βεράντες

Σε αυτήν την κατηγορία ανήκουν χώροι σχετικά μικρού μεγέθους και ακανόνιστου σχήματος, οι οποίοι βρίσκονται υπερυψωμένοι σε σχέση με τον κοινόχρηστο χώρο, σε στάθμη όμως μικρότερη του ενός ορόφου.

Κατά κανόνα είναι προσβάσιμοι μόνο από το εσωτερικό της κατοικίας και δε σχετίζονται χωρικά με την κύρια είσοδο της κατοικίας.

Τύπος Α-Προεξοχή

Πρόκειται για εξώστες ή κτισμένα μπαλκόνια, που λειτουργούν σαν μικροσκοπικές αυλές που 'εισβάλλουν' στο δημόσιο χώρο. Συνήθως δεν είναι προσβάσιμα από έξω, παρά μόνο από το εσωτερικό της κατοικίας, μέσα από τις μπαλιονόπορτες των υπνοδωματίων. Σε ορισμένες περιπτώσεις έχουν ελάχιστες διαστάσεις και δε χωράς ούτε να σταθείς ολόκληρος. Πρέπει να είσαι ο μισός μέσα και ο μισός έξω. Όταν υπάρχει επαρκής χώρος λειτουργούν σαν καθιστικά. Αλλιώς είναι απλά ένας μετέωρος χώρος για να σταθεί κάποιος έξω από το σπίτι του, χωρίς να βγει από αυτό και να συζητήσει με το γείτονα.

Τύπος Β-Εσοχή

Έχουν τον ίδιο χαρακτήρα και λειτουργία με τον τύπο Α. Η μόνη διαφορά βρίσκεται στα γεωμετρικά χαρακτηριστικά, δηλαδή ότι βρίσκονται σε εσοχή σε σχέση με το όριο του κτισμένου χώρου. Σε αυτήν την περίπτωση ο δημόσιος χώρος μοιάζει να προεκτείνεται προς τα μέσα.

6. Κατώφλια

Το κατώφλι είναι ένα βήμα μεταξύ του ιδιωτικού και του δημόσιου. Ακόμα και στις περιπτώσεις που ο αρχικός ελεύθερος χώρος έχει καλυφθεί τελείως από τις μεταγενέστερες επεκτάσεις, υπάρχει σχεδόν πάντα και βρίσκεται μπροστά από την κύρια είσοδο, σηματοδοτώντας τη μετάβαση. Ο χώρος αυτός ποικίλει σε μέγεθος και πολυπλοκότητα, από ένα απλό στεγασμένο σκαλί, μέχρι ένα διευρυμένο ημιυπαίθριο 'δωμάτιο' που λειτουργεί ως προθάλαμος από το μέσα στο έξω. Πολλές φορές παρουσιάζει πλαστικότητα στη μορφή καθώς συνοδεύεται από χαμηλά τοιχάκια, εσοχές και στέγαστρο. Είναι χώρος κοινωνικής συναναστροφής και καθιστικού, ακριβώς στο σημείο όπου αλληλεπικαλύπτεται το μέσα με το έξω.

Τύπος Α- Διευρυμένο κατώφλι

Βρίσκεται πάντα υπερυψωμένο σε μια εσοχή και παρουσιάζει ποικιλία στο μέγεθος και τη μορφή. Χρησιμοποιείται σαν χώρος στάσης και καθιστικού και σε κάποιες περιπτώσεις έχει γεωμετρική συνάφεια με τις βεράντες.

Τύπος Β-Σκαλοπάτι

Είναι η στοιχειώδης χωρική δομή ενδιάμεσου υμιυπαίθριου χώρου. Παρόλα αυτά είναι σημείο αναφοράς που ορίζει τη σχέση των ανθρώπων που κατοικούν το χώρο.

[1] Α. Κωνσταντινίδης, *Τα Παλιά Αθηναϊκά Σπίτια*, Ηράκλειο Κρήτης: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2011, σ.35

[2] C. Alexander, *Timeless Way of Building*, New York: Oxford University Press, 1979, σ.182

[3],[4] Α.Κωνσταντινίδης, *op.cit.*, σ.197

[5] B. Hillier and J. Hanson, *The Social Logic of Space*, Cambridge: Cambridge University Press, 1984, σ.54

Συμπεράσματα

To reach the quality without a name we must then build a living pattern language as a gate [1]

CHRISTOPHER ALEXANDER

Ψάχνοντας σπίτι για να κατοικήσω στο Βόλο, βρέθηκα στην είσοδο μιας πολυκατοικίας περιμένοντας τον ιδιοκτήτη ενός διαμερίσματος. Ήταν μια καλοσχεδιασμένη, ευρύχωρη είσοδος που προσπαθούσε να επιβάλλει την επιθυμία του εργολάβου και του αρχιτέκτονα να αποδώσουν εξέχουσα σημασία στον πιο βασικό κοινόχρηστο χώρο. Το βλέμμα μου έπεσε στο πατάκι της εισόδου το οποίο ήταν κυριολεκτικά δεμένο με το κατώφλι, με μια αλυσίδα και κάτι λουκέτα. Λίγες μέρες αργότερα, επισκέφτηκα για πρώτη φορά στον προσφυγικό συνοικισμό. Εκεί, αντί για επιβλητικές εισόδους, αντίκρισα πολλούς όμοιους χώρους: αυλές και κατώφλια με κοινές αρχιτεκτονικές εκφράσεις, σαν να είχαν κατασκευαστεί από τον ίδιο νου. Επίσης, γλάστρες, καρέκλες και τραπέζια ήταν τοποθετημένα έξω από τις αυλές των σπιτιών, χωρίς κλειδαριές. Οι δύο διαφορετικές συνθήκες κατοίκησης αποτυπώνουν και το ανθρώπινο περιβάλλον μέσα στο οποίο αναπτύσσονται. Στην πρώτη περίπτωση, μια σχέση εξαναγκασμένη, σχεδόν βίαιη, κρατάει ένα χρηστικό αντικείμενο στον τόπο που ανήκει. Αυτή η λεπτομέρεια, μάλλον επισημαίνει και τις αταίριαστες προθέσεις των ατόμων που κατασκεύασαν το χώρο με την αντίληψη των ανθρώπων που ήρθαν να κατοικήσουν γύρω από αυτόν. Στη δεύτερη περίπτωση, η κοινή βούληση μοιάζει να προϋπάρχει της κατασκευής. Συγκρίνοντας τις δυο περιπτώσεις, θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι ένας χώρος που κατασκευάζεται με σκοπό να κατοικηθεί από ανθρώπους πρέπει αρχικά να υπακούει σε κανόνες που πηγάζουν από την αντίληψη των ίδιων των ανθρώπων για τη ζωή.

Οι κανόνες σημαίνουν επανάληψη. Και η επανάληψη εκφράζεται με επαναλαμβανόμενες ανθρώπινες συμπεριφορές που αναπτύσσονται μέσα σε επαναλαμβανόμενα μοτίβα χωρικής οργάνωσης. Αυτές οι διαδικασίες είναι που δίνουν την τυπική μορφή και λειτουργία στο χώρο, οδηγούν δηλαδή στη δημιουργία του αρχιτεκτονικού τύπου. Η σημασία του αρχιτεκτονικού τύπου βρίσκεται στο ότι διαμορφώνεται από ένα κοινωνικό σύνολο και όχι από μεμονωμένα άτομα. Το οικοδομικό τετράγωνο Ι είναι σύστημα χώρου και ανθρώπινων σχέσεων που έχει προκύψει μέσα από τέτοιες διαδικασίες. Οι άνθρωποι που κατοικούν εκεί έχουν σε μεγάλο βαθμό διαμορφώσει οι ίδιοι το χώρο με σκοπό να εξυπηρετήσει τις καθημερινές δραστηριότητες της ζωής, εφαρμόζοντας επαναλαμβανόμενα μοτίβα χωρικής οργάνωσης. Το χαρακτηριστικό αυτής της συνθήκης κατοίκησης, που δίνει αξία και στο αντικείμενο της μελέτης, είναι ότι η ατομική ζωή των κατοίκων είναι άμεσα συνδεδεμένη με την κοινή ζωή, τόσο χωρικά όσο και κοινωνικά, καθώς ο ιδιωτικός και ο δημόσιος χώρος έχουν σε πολλές περιπτώσεις ασαφή όρια. Παρατηρώντας και αναλύοντας όλα εκείνα τα χωρικά στοιχεία που συνθέτουν το σύστημα του οικοδομικού τετραγώνου, μπορούμε να καταλήξουμε σε ένα αφαιρετικό πρότυπο οργάνωσης χώρου, που να εξηγεί τη λειτουργία του.

Δύο είναι τα χαρακτηριστικά που συντελούν στην ανάπτυξη του συγκεκριμένου τρόπου κατοίκησης. Πρώτα, η οργάνωση της ζωής του οικοδομικού τετραγώνου γύρω από μια κοινή αυλή. Έχει σημασία να λάβουμε υπόψη ότι ο κεντρικός αυτός κοινωνικός χώρος εκτός από συγκεκριμένη γεωμετρία και λειτουργική σύνδεση με τις κατοικίες, εμπεριέχει και μνήμη. Στη συνείδηση των κατοίκων δεν είναι απλά μια αυλή, αλλά ο χώρος στον οποίον οι ίδιοι ή οι πρόγονοί τους μετέφεραν βασικές δραστηριότητες της ατομικής ζωής όταν οι συνθήκες ζωής ήταν πολύ πιο δύσκολες. Σήμερα, ενδεχομένως αυτή η διάσταση του χώρου να έχει εντυπωθεί με έναν συμβολικό τρόπο στη συνείδηση των ανθρώπων διευκολύνοντας την αυθόρμητη οικειοποίησή του. Το δεύτερο χαρακτηριστικό είναι η ύπαρξη ενός συνόλου ημιυπαίθριων ιδιωτικών χώρων που παρεμβάλλονται μεταξύ του δημόσιου χώρου και του κλειστού ιδιωτικού χώρου της κατοικίας, τα προαύλια. Αυτά λειτουργούν ως ενδιάμεσοι χώροι μετάβασης, συνδέοντας την ατομική με την κοινή ζωή.

Τα προαύλια έχουν συγκεκριμένα γεωμετρικά χαρακτηριστικά που παρουσιάζουν τυπολογική επανάληψη και καθορίζονται από τη γεωμετρία του κτισμένου περιβάλλοντος στον οποίον εντάσσονται. Πέρα από αυτό, έχουν και μια κοινή ιδιότητα που επεξηγεί τον λόγο για τον οποίον ο ρόλος τους είναι τόσο σημαντικός για τη λειτουργία του χωρικού και κοινωνικού συστήματος ολόκληρου του οικοδομικού τετραγώνου: αποτελούν κύριο λειτουργικό χώρο της κάθε κατοικίας, μέσα στον οποίον, πολλές φορές, επεκτείνεται η δραστηριότητα που συμβαίνει στο εσωτερικό. Σχεδόν πάντα είναι ο ημιυπαίθριος προθάλαμος της κύριας εισόδου, ενώ σε πολλές περιπτώσεις είναι οι χώροι που συνδέουν τους κλειστούς χώρους της κατοικίας μεταξύ τους. Αλλά και λειτουργίες της κατοικίας, όπως το μαγείρεμα και η ξεκούραση επεκτείνονται στα προαύλια, αγγίζοντας και κάποιες φορές υπερβαίνοντας τα όρια του δημόσιου χώρου. Το προαύλιο είναι λοιπόν, ένα κύριο τμήμα της κατοικίας που στέκεται μεταξύ της ιδιωτικής και της δημόσιας ζωής. Ταυτόχρονα όμως, είναι ο χώρος όπου το μέσα με το έξω και το ατομικό με το κοινό συνυπάρχουν, ή θέτοντάς το με την ποιητική γλώσσα του G. Bachelard, είναι « η περιοχή όπου η ύπαρξη θέλει να είναι ταυτόχρονα ορατή και κρυμμένη» [1]. Συνοψίζοντας, το προαύλιο είναι ο χώρος όπου η ατομική ζωή εμπλέκεται με την κοινωνική, θολώνοντας τα όρια του ιδιωτικού και του δημόσιου χώρου.

Μέσα από τη μελέτη του συνόλου των προαυλίων που συναντώνται στο οικοδομικό τετράγωνο προκύπτουν τυπικές χωρικές δομές με κοινά γεωμετρικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά. Μπορούμε συνεπώς να θεωρήσουμε ότι το προαύλιο είναι ένας τύπος χώρου που παρέχει τις χωρικές προϋποθέσεις για να αναπτυχθούν ζωντανές σχέσεις κοινής κατοίκησης. Παρόλη την ποικιλία των τυπικών χωρικών και λειτουργικών οργανώσεων, τα δομικά στοιχεία που συνθέτουν το προαύλιο, στις περισσότερες περιπτώσεις είναι κοινά. Ο τρόπος με τον οποίον αρθρώνεται στο δημόσιο χώρο, οι διαβαθμισμένες περιφράξεις, οι εξωτερικές σιάλες, τα στέγαστρα και τα ανοίγματα των κλειστών χώρων που το περιβάλλουν, επαναλαμβάνονται. Όλα τα παραπάνω είναι χωρικές εκφράσεις που προκύπτουν μέσα από την ίδια αρχιτεκτονική γλώσσα με το διαφορετικό συνδυασμό ενός κοινού λεξιλογίου. Μέσα από την καταγραφή και την τυπολογική ταξινόμηση, καταγράφονται κάποιοι κανόνες σύνταξης, μέσα από τους οποίους αποδίδεται μορφή στη λειτουργία.

Έχοντας αναλύσει τη χωρική και κοινωνική σύσταση του συστήματος του οικοδομικού τετραγώνου I, με εργαλείο τη γλώσσα της αρχιτεκτονικής, καταλήγουμε σε κανόνες χωρικής οργάνωσης που ορίζουν και τις ανθρώπινες σχέσεις. Μπορεί μια τέτοια ανάλυση, εκτός από ερμηνευτικό εργαλείο μιας υπάρχουσας κατάστασης να χρησιμοποιηθεί σαν ένα μοντέλο για την παραγωγή νέου χώρου; Δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι η αναπαραγωγή αυτούσιων χωρικών σχέσεων που έχουν προκύψει μέσα από συγκεκριμένες κοινωνικές διεργασίες, μπορεί να αποδώσει σε έναν καινούργιο χώρο ποιότητες ανάλογες με αυτές που συναντάμε στον κτισμένο. Όπως έχουμε ήδη πει η οργάνωση του χώρου προκύπτει μέσα από ίδια την ίδια την κοινωνία που παράγει το χώρο. Η μελέτη αυτή μας βοηθάει να κατανοήσουμε πως απλοί αρχιτεκτονικοί χειρισμοί μπορούν να έχουν καθοριστική σημασία ως ρυθμιστές των ανθρώπινων σχέσεων. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η συνθήκη κατοίκησης στην οποία αναφέρονται είναι ζωντανή και ενταγμένη στην κοινωνική πραγματικότητα της ελληνικής πόλης. Συνεπώς, αυτή η μελέτη μπορεί να δώσει αφορμές για να ξανασκιεφτούμε τον τρόπο που κατοικούμε, αλλά και σχεδιαστικά εργαλεία για να επαναπροσδιορίσουμε τον τρόπο που σχεδιάζουμε, έχοντας ως αναφορά μια συνθήκη που είναι κοντά στη δικιά μας πραγματικότητα. Και ίσως αντλώντας στοιχεία από εκεί να οδηγηθούμε στη δημιουργία ενός νέου προτύπου αστικής κατοίκησης που να φέρει χωρικές και κοινωνικές ποιότητες που έχουν ξεχαστεί.

[1] C. Alexander, *Timeless Way of Building*, New York: Oxford University Press, 1979, σ.155

[2] G. Bachelard, *The poetics of space*, μτφρ. Maria Jolas, Massachusetts: Beacon Press 1994, σ.222

